

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
6/2 (Aralık/December 2022), 9-34.

Kent Olgusu ve Kent-Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme
A Sociological Evaluation on the Urban Case and the Relationship of Urban-Religion

Musa Yılmaz

Doktora (Aday), Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
PhD (Candidate), Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and
Religious Studies, Ankara/Türkiye
E-posta: musayilmaz114@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9929-7814

Niyazi Akyüz

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and
Religious Studies, Ankara/Türkiye
E-posta: niyaziakyuz06@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8806-0849

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 18 Mayıs/May 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Ağustos/ August 2022
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/15 December 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/Winter-December
DOI: 10.46595/jad.1118445

Cite as / Atıf: Yılmaz, Musa-Akyüz, Niyazi, "Kent Olgusu ve Kent-Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme". *Journal of Analytic Divinity*, (Aralık/December 2022), 9-34.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Musa Yılmaz-Niyazi Akyüz)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Musa Yılmaz % 55, Niyazi Akyüz % 45

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Bu çalışma, medeni insanın doğal yaşam alanı olan kentlerin, toplumların karakteristiğini, yaşam biçimlerini ve radikal değişimlerini belirlemede oynadığı etkin rolü konu edinerek, kent olgusunu tarihsel düzlemde sosyologların farklı bakış açıları ve yaklaşımları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ilk olarak kentin tarihsel ortaya çıkışında, gelişiminde ve farklılaşmasında doğal koşulların saptanması ve bu süreçte dinin işlevsel boyutu irdelenmeye çalışılmıştır. Ardından sosyolojik açıdan kent tanımlamasına değinildikten sonra, toplumsal değişimi merkeze alarak kenti analiz eden klasik sosyologların tipolojik kent yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Kenti sosyolojik çalışma nesnesi ve laboratuvar olarak gören Chicago ekolü düşünürlerin, rekabet, istila ve hakimiyet gibi kavramlarla kentsel gelişmeye dair görüşleri ile kentsel mekânı kapitalist üretim süreçleri olarak ele alan çağdaş kent sosyologlarının, kendine özgü yaklaşımları ışığında, sosyolojik düzlemde kent olgusu değerlendirilmiştir. Ayrıca kentsel mekân ve din ilişkisinde dinin işlevsel boyutu irdelenmeye çalışılarak, bir yaşam biçimi olan dindarlığın kentsel görünümü belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, kentin inşasında toplumun dini ve sosyolojik karakteristiğinin etkisi olduğu gibi toplumsal yapının şekillenmesinde de kentin etkisi görülmekte olduğu söylenebilir. Böylece, sosyolojik açıdan kent olgusu, farklı yaklaşımlara göre kentsel gelişme ile kent din ilişkisi ve dindarlığın kentsel görünümü çerçevesinde incelenen bu çalışma, dokümantasyon tekniği ile ele alınıp, İşlevselcilik paradigmasından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Kent Olgusu, Kentin Kökeni, Kentsel Gelişme, Kent Dindarlığı, Toplum.

Abstract

This study aims to examine the urban phenomenon through different perspectives and approaches of sociologists in the historical plane, by discussing the active role played by cities, which are the natural habitats of civilized people, in determining the characteristics, lifestyles and radical changes of societies. Firstly, it was determined the natural conditions in the historical emergence, development and differentiation of the city and to examine the functional dimension of religion in this process. After the sociological definition of the city was mentioned, the typological city approaches of classical sociologists who analyzed the city by focusing on social change were emphasized. In the light of the unique approaches of the Chicago school thinkers, who see the city as a sociological study object and laboratory, their views on urban development with concepts such as competition, invasion and domination, and the unique approaches of contemporary urban sociologists, who consider urban space as capitalist production processes, the phenomenon of the city has been evaluated in the sociological plane. In addition, it was examined the functional dimension of religion in the relationship between urban space and religion, the urban aspects of religiosity, which is a lifestyle also determined. According to the obtained results, we can deduce that the religious and sociological characteristics of the society have an effect on the construction of the city, as well as the effect of the city on the shaping of the social structure. Thus, this study was examined sociologically within the framework of the urban phenomenon, the relationship between urban development and city-religion and the urban aspects of religiousness,

according to different approaches, and prepared by using the documentation technique and the Functionalism paradigm.

Keywords: Religion Sociology, Urban Phenomenon, City Origin, Urban Development, Urban Religiosity, Society

Giriş

Tarih boyunca, sosyal bir varlık olarak insan (Çelik, 2013, 97), toplumlar halinde yaşamını sürdürmekte (Akyüz, 2007a, 47) ve toplumlar ise, biyolojik organizmalara benzer biçimde, basit yapılardan karmaşık yapılara doğru bir gelişme eğiliminde olduğu söylenebilir (Slattery, 2014, 4). Aynı şekilde, medeni insanın doğal yaşam alanı olan kentler de (Park, 2018, 39) biyolojik organizmalara benzetilebilir. Bu organizmanın tüm parçaları (aile, din, eğitim, ekonomi, kültür vb.), onun hayatıyetine fonksiyonel olarak katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, kentler de canlı varlıklar gibi doğmakta, kentleşme sürecinde gelişmekte ve yapıları değişerek günümüz modern sosyal sistemlere doğru gelişimini sürdürmektedir (Keleş, 1993, 296-297).

Bu değişim serüveninde, toplumların tarihsel gelişim ve dönüşümün kırılma noktası 19. yüzyılın sanayi devrimiyle gerçekleşmiştir. Dönemin sosyologları, içinde bulunduğu radikal değişimi anlamaya çalışarak, toplumsal yapıyı dikotomik tipleştirmelerle analiz etmiştir. Tönnies bu süreci, geleneksel-kırsal yaşam tarzı olan *gemeinschaft*tan (cemaatten), modern-kentsel hayat tarzı olan *gesellschaft*ta (cemiyete) geçiş olarak yorumlamıştır. Durkheim ise, *mekanik dayanışmalı toplum*dan, *organik dayanışmalı topluma* geçiş şeklinde tipleştirmiştir. Redfield, *folk toplumu* ve *şehir toplumu* kavramını kullanmıştır. Her iki kutupta bulunan toplum biçiminin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dini davranış örüntüleri ve yaşam biçimleri, sosyologların kendine özgü tipleştirmeleriyle analiz edilmiştir (Swingewood, 1998, 123-132; Kıray, 2000, 13).

Kent olgusu hem köken olarak hem de tarihsel olarak, zaman ve uzam sınırları içinde (Keleş, 1993, 74), yaşadığı tüm söz konusu gelişimsel süreci, dinin fonksiyonu altında tecrübe ettiği söylenebilir. Toplumlar, içinde bulunduğu zamanın ruhuyla kültür ve medeniyet inşa ederek, kendilerine özgü bir yaşam tarzı ve yerleşme biçimi olarak kentleri kurmuştur (Çelik, 2015, 38). Din fenomeni ise, kurulan hayata anlam verme ve gaye kazandırma bakımından, toplumun dünya kurma girişiminde stratejik bir fonksiyon icra etmiştir (Berger, 1993, 58). Bu bağlamda din, insanın yaşadığı tüm evreni, insan açısından manidar bir varlık olarak tasavvur etmenin cüretkâr bir girişimi olarak görülebilir (Berger, 2015, 88). Öyle ki, insanlık tarihi, aynı zamanda dinin kendine özgü bir gelişim tarihi olmuştur. Böylece din, toplumsal yaşamda kendine özgü konumunu, çeşitli isimlere bürünerek sürdürmeye devam etmiştir (Akyüz, 2007b, 20). Tarih kayıtları bize göstermektedir ki, dinsiz bir topluma rastlanılmamıştır (Malinowski, 1990, 7). İnsanlar, en iptidaî kültürlerde bile olsa, birtakım sosyal guruplara dahil olduğu gibi, bir din çatısı

altında da bulunmakta, aşkın bir varlığa inanmakta ve ölümden sonraki hayat için düşünmektedir. Hatta, geçmişten günümüze ilimsiz, sanatsız ve felsefeden uzak bir topluma rastlamak mümkündür. Ancak insanlığın kadim tarihine ve önceki devirlerine gidildiğinde bile, mutlaka bir din fenomeni ile karşılaşmaktadır (Freyer, 1964, 29-31; Bergson, 2004, 91-92). Dolayısıyla, kent, toplum ve din ilişkisi, toplumun varoluş temelleri bakımından bütünsellik göstermekte olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, medeni insanın doğal yaşam alanı olan kentlerin, toplumların karakteristiğini, yaşam biçimlerini ve radikal değişimlerini belirlemede oynadığı etkin rolü konu edinerek, kent olgusunu tarihsel düzlemde sosyologların farklı bakış açıları ve yaklaşımları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, kentin tarihsel kökeni ve dinin işlevselliği, sosyolojik açıdan kent olgusu, farklı yaklaşımlara göre kentsel gelişme ile kent din ilişkisi ve dindarlığın kentsel görünüşleri, dokümantasyon tekniği ile ele alınıp, İşlevselcilik paradigmasından yararlanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Kentin Tarihsel Kökeni ve İlk Ortaya Çıkışında Dinin Fonksiyonu

İnsanlık tarihi içerisinde, M.Ö. 4000 yıllarında doğu Akdeniz kıyıları ve civarı ile Hindistan'ın kıraç bölgelerinde çeşitli gruplar, yerel bölgeye özgü ve oluşturduğu yaşam habitatına ait bir çeşit ekonomik yapıları olan topluluklar yaşadığı düşünülmektedir. Bu topluluklar, avcılar, toplayıcılar, balıkçılar ve yerleşik hayata sahip çiftçiler ile diğer alanlara dağılmış kabileler olarak sıralanabilir. Söz konusu topluluklar, yaptıkları çeşitli buluşlarla hem kendilerine özgü ekonomik yapı oluşturmakta hem de insanlık uygarlığının gelişmesine ve kentleşmeye önemli katkı sağlamışlardır (Childe, 2006, 103). Özellikle, neolitik çağ döneminde toprağı işleyerek tarıma dayalı ürün elde edilmesi ile artı ürünün ortaya çıkması, kentleşmenin önemli bir boyutunu oluşturmuştur (Bookchin, 1999, 45). Bu bağlamda, kent yapısının birçok özelliği, söz konusu dönemin köy olgusunun içinde potansiyel olarak bulunuyordu. Ancak gelişmekte olan bir embriyodan ziyade, henüz döllememiş bir yumurta durumundaydı. Bu yumurtanın farklılaşması ve karmaşık kültürel gelişimini başlatabilmesi için, babadan gelecek olan tamamlayıcı kromozomlara ihtiyacı vardı. Her ne kadar günümüzde elde edilen bulgulara dayanarak, kentin fiziki yapısının oluşumu, tarihsel olarak neolitik çağ kültürünün son dönemine dayanıyor olsa da aslında, kentin ortaya çıkışı, paleolitik ve neolitik çağ kültürünün bir araya gelerek birleşmesi sonucu meydana geldiğini söylemek mümkündür. Adeta iki kültürün evliliği gibi düşünülebilir. Yani paleolitik çağ'dan kalan avcı grupların kültürü ile neolitik çağın yerleşik kültürünün aynı toprağı paylaşmaları ve birbirlerinin hayat tarzlarını içselleştirmeleri, yaptıkları alet ve buluşları paylaşarak ya da alışverişte bulunarak uzun bir süre aynı habitatta yaşamaları sonucu, kentsel ortam meydana gelmiştir denilebilir (Mumford, 2019, 33).

Tüm bu gelişmelerden sonra, arkeolojik bulgular ışığında denilebilir ki, tahıl tarımı, sabanın tarladaki fonksiyonu, çömlek tezgahı, tekne yapımı, el dokumaları, metal

kullanımı, soyut matematik bilgi, astronomik gözlem ve takvimin kullanılmasıyla beraber, daha da önemlisi yazının hayata geçirilmesi, M.Ö. 3500-3000 yılları arasında meydana geldiği düşünülmektedir (Mumford, 2019, 47). Söz konusu yıllardan sonra, arkeologların bulgularına göre, Mısır, Mezopotamya ve İndus vadisi o dönemde, artık basit çiftçilerden oluşan topluluklara ait yerleşim yerleri değil, aksine çeşitli mesleklere sahip ve farklı sınıfları bünyesinde toplayan devletlere ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Bu devlet sisteminde, rahipler ve prensler vardır, profesyonel askerler ve çeşitli işçiler yer almaktadır. Alanında uzman zanaatçılar, memurlar, yazıcılar ve daha birçok kurumsallaşma o dönemde kendini göstermiştir. Arkeologların, o döneme ait gün yüzüne çıkardıkları sadece tarım ve ev aletleri değil, bunun yanında tapınak eşyaları, silahlar, uzman zanaatçıların ürettikleri eşyalar ve mücevherler vardır. Bununla birlikte, o döneme ait yapılar sadece çiftlik evleri ve kulübeler değil, bunun yanında saraylar, tapınaklar, anıtsal mezarlar ve atölyeler bulunmuştur. Bu bulgulara göre, rahiplerden, askerlerden, tüccarlardan, zanaatçılardan ve memurlardan oluşan yeni sınıfların, bu dönemde yaşadığını söylemek mümkündür (Childe, 2006, 104). Dolayısıyla ilk kentler, uygun koşulların olduğu Fırat, Dicle ve Nil vadilerinin olduğu yerlerde, Mezopotamya ve Mısırdaki inşa edildiği söylenebilir. Mısırın Nil vadisi kentsel yerleşme bakımından oldukça fonksiyoneldir. Ayrıca, Hindistan'ın İndus vadisi ve Çin'de Sarı Nehir ekolojik açıdan ilk kentsel yerleşmelere zemin oluşturmuştur. Sonuç olarak ilk kentlere tarih vermek gerekirse, Mezopotamya bölgesinde M.Ö. 4000-3500 yılı civarında, Mısırdaki ise M.Ö. yaklaşık 3000 yılında, Çin ve Hindistan'da ise M.Ö. yaklaşık 2500 yıllarında ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (Bal, 2018, 35).

Söz konusu yıllarda, kentlerin ortaya çıkışında ve gelişiminde dinin etkisi büyük olmuştur. Özellikle, kentin embriyo evresinde ve ilksel formunun oluşmasında, birçok faktörün fonksiyonel olduğu söylenebilir. Bu faktörlerden biri, aile ve kabile gruplarının hac yapmak amacıyla, dini amaçlı törensel toplanma organizasyonlarıdır. Ailelerin, belli dönemlerde belli yerlerde dinsel amaçlı bir araya gelerek toplanmaları, bir yaşam alanının ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır (Mumford, 2019, 20). Dolayısıyla dini amaçlı toplanma organizasyonları insanların belirli bir mekânda birlikte yaşama eğilimlerini ortaya çıkardığı düşünülebilir. Kentlerin ortaya çıkışında kutsal yerler oldukça işlevseldir. Bu konuda Cooley, geliştirdiği ulaşım teorisinde, kentlerin coğrafi konumlarının önemine vurgu yapmıştır. Ona göre ilk kentler, dini ve kutsal bir mekâna ya da bir kaleye yakınlığına göre kurulmuştur (Weber, 2018, 18). Coulanges ise, kent toplumunun ilk formunu, aile ve ailelerin birleşmesi sonucu kabilenin oluşturduğunu düşünmektedir. Söz konusu birleşme ve bütünleşme, dinin fonksiyonu sayesinde meydana gelmektedir. Din burada, aşiret ve kabileyi birleştirme işlevi görmüştür. Kentin ortaya çıkmasında kritik nokta, dini birliğin oluşturulmasında yatmaktadır. Böylece kentsel mekân, ortak ibadet için yeni bir sığınak olmaktadır. Coulanges'e göre kadim kent, aynı zamanda dini bir topluluk özelliğini yansıtmaktadır (Weber, 2018, 51). Kentin ortaya çıkmasında diğer bir fonksiyon ise, neolitik

çağ kültürünün özelliklerine sahip, tarımla geçinen köyler ve kasabalardan önce, insanlar ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, coğrafi açıdan kendilerine uygun yerler seçmeleridir. Yıl boyunca akan akarsular, su ürünleriyle dolu nehir ağzları, etrafı korunaklı tepeler ve buna benzer yerler, insanlara ortak bir habitat sunma konusunda oldukça fonksiyoneldir. Kentin ilk ortaya çıkış evresinde, her ne kadar söz konusu pratik ihtiyaçlar, yaşamsal gereksinimler ve hayatın idamesi, belli ölçüde belirleyici olmuş olsa da aslında bu faktörler kentin oluşmasında üçte birlik bir kısmına tekabül etmektedir. Oysa, kent parametresinin üç özgül yönünden ikisi, hayatı değerli ve anlamlı kılan din ve kutsallıktır. Kent, henüz sabit bir yerleşim mekânı olmadan önce bile, insanları belli dönemlerde, dini açıdan bir araya çeken mıknatıs vazifesi görmüştür. Bu bağlamda ilk yerleşim yerleri, ruhani ve dinsel inançları paylaşanları ya da dünyevi hayata kıyasla daha büyük kozmik anlam taşıyan güçleri, tek bir noktada topluyordu. Özellikle, Mekke, Roma, Kudüs, Peiping, Benares, Kyoto ve Lourdes, söz konusu fonksiyonlara sahip yerlerdir (Mumford, 2019, 19-20).

Kentin ilksel formu, İslam dini özelinde incelendiğinde, Mekke, Kur'an da şehirlerin anası (*ummu'l kura*) olarak nitelendirilmektedir. Hz. İbrahim'in, kendisine Allah'ın bildirildiği yer olan Mekke, aynı zamanda Hz. Muhammed'in (s.a.v) doğduğu, Kur'an-ı Kerim'in burada nazil olmaya başladığı bir yerleşim yeri olmaktadır. Ayrıca tüm Müslümanların Kabe'si, yani *Beytullah* söz konusu yerleşim mekânında, insanları bir araya toplamada oldukça fonksiyoneldir. Dolayısıyla, kentlerin ilk oluşumunda dini öz, aşkın bir güç ve buna bağlı dini faaliyetler, törenler ve kutlamalar olmasaydı, kentin etrafını saran surlar, kaleler, kent sakinlerinin hayatlarını anlamlı kılma ve onları bir araya toplama konusunda, yeterli işleve sahip olamayacağı (Çelik, 2013, 152-153) söylenebilir.

Sonuç olarak, dini inanç, dini törenler ve dinin gereğini yerine getirme fonksiyonları ile coğrafi bakımdan doğal uygun yaşam alanları ve ulaşım imkanları açısından en ideal yerler, kentin ilksel formunu oluşturmada oldukça fonksiyonel olmuştur.

2. Sosyolojik Düzlemde Kent Olgusu

İnsanlık medeniyetinin ve kültürünün aynası olan kent olgusunu (Çelik, 2013, 80-81) analiz etmeden önce kent kavramının etimolojik yönüne kısaca bakmakta fayda vardır. Kent kavramına etimolojik perspektiften bakıldığında, Arapçada kent, medeniyet manasını taşıyan *medine* kavramına karşılık gelmektedir (Kaya, 2014, 19). Osmanlıcada şehir, Türkçede kent anlamına gelmektedir. Türkler, daha önceki yerleşim yerlerini *balık* (*balığ*) olarak adlandırırken, 11. yüzyıldan sonra *kend* (*kent*) olarak adlandırmaya başlamıştır (Bal, 2018, 29). Latince kökenli dillerde ise uygarlık anlamına gelen *civilisation*, kent manasını taşıyan *civitas*'tan türemiştir. İngilizcede *city*, Fransızcada *la cite-la ville* sözcükleri yönetsel ve politik anlamlar taşıdığı için, Latince *civitas*'ın ifade ettiği anlama karşılık gelmektedir. Fakat sosyolojik açıdan bakılırsa, kent sözcüğü İngilizcede *urban*, Fransızcada *urbain* kavramlarına daha uygun düşmektedir (Keleş, 1993, 75). Tarihin akışı içerisinde daha önce kullanılan *cite*, *polis* ve *medine* sözcüğünün yerine, günümüzde *bourg*, *ville*, *city*, *urban* ve *kent*

sözcükleri daha yaygın kullanılmaktadır. Kent kavramı, tarihsel süreç içerisinde, her dönemde farklı anlamları içeren dinamik bir kavramdır. Literatürde ve yasal düzenlemelerde tüm zamanları ve ülkeleri kapsayan, hatta tüm meslek gruplarını içine alacak nitelikte bir kent tanımı yapmanın zorluğu (Topal, 2004, 277), kentin zaman ve mekân sınırları içerisinde dinamik ve karmaşık oluşundan kaynaklanmaktadır (Lefebvre, 2019, 157).

Sosyolojik açıdan kenti, belli bir yer işgal eden birtakım teknik alet, kurum ve idari mekanizmaya sahip insan grubunun, başlangıçta kültürel bir birim olarak, zamanla tarihin akışı içerisinde farklı kuşaklar boyunca edindiği âdetler, gelenekler ve hissiyatlar tarafından inşa edilen uygulama mekanları olarak (Wirth, 2018, 226), ya da toplumsal yönden türdeş olmayan insanların bir arada olduğu, farklı ırkların ve kültürlerin kaynaştığı, göreceli olarak geniş, nüfus bakımından yoğun, toplumsal yönden heterojen bireylerin sürekli yerleşim mekanları (Wirth, 2002, 80) olarak tanımlamak mümkündür. Kentler, tarım dışı üretimin yapıldığı, toplandığı, denetlendiği, dağıtımının koordine edildiği, sanayi ve hizmet faaliyetlerinin merkezi konumda olduğu yerlerdir. Özellikle, üst düzey teknolojik gelişmenin yaşandığı, gerekli nüfus büyüklüğü ve yoğunluğuna ulaşmış, heterojen, uzmanlaşma ve iş bölümünün yüksek seviyede olduğu, dinamik ve karmaşık mekanlardır (Kıray, 2007, 28). Kent, demografik ve ekonomik ölçütlere dayandırıldığında, nüfusu 10.000'i aşmış, belirli sınırlar içinde yoğunluk kazanmış, iş bölümü, uzmanlaşma ve türdeş olmayan özelliklerin bir arada olduğu mekanlardır (Keleş, 1993, 74-75). Sonuç olarak, sosyolojik açıdan kentin genel özellikleri ve toplum yapısı irdelendiğinde, kent, coğrafi olarak sınırları belirli bir mekânda, ırk, meslek, kültür, din ve ekonomik sınıfları barındıran, toplumsal açıdan heterojen, mekânın sınırlılığı nedeniyle nüfus yoğunluğu yaşanan, sakinlerin fiziki açıdan birbirlerine oldukça yakın olmalarına rağmen, sosyal mesafe bakımından birbirlerinden uzak ve yabancılaşmanın yaşandığı yerdir. Toplumsal açıdan, bireyselliğin ve özgürlüğün ön planda olduğu bu mekanlarda sosyal ilişkiler, geleneksel hayat tarzının hâkim olduğu yüz yüze ilişkilerle değil, resmi ve rasyonel yasalarla kurulu bir yapıya göre yaşanmaktadır. İş bölümü, uzmanlaşma ve ulaşım geliştiği için, sosyal unsurların ve grupların mekânsal hareketliliği ile sınıflar arası sosyal hareketlilik oldukça yüksektir. Kentler, teknolojinin ve ekonominin yanı sıra, eğitimin, sanatın, sağlığın ve bilimin geliştirildiği yerlerdir. Kentlerin olumsuz yönü ise, suç, alkol, uyuşturucu alışkanlıkları, kazalar, yoksulluk, anomi ve yabancılaşma gibi bazı problemlerdir (Bal, 2018, 34).

Kentlerin söz konusu özelliklerinin ortaya çıkması ve radikal biçimde değişime uğraması 18. yüzyılın ortalarından, 20. yüzyılın başlarına kadar, toplumsal olarak bir dizi büyük çaplı değişim ve dönüşüm sonucu gerçekleştiği söylenebilir. İlk olarak İngiltere'de başlayan sanayileşme süreci, Batı Avrupa'ya ve diğer ülkelere yayılarak devam etmiştir. Endüstriyel Devrim olarak adlandırılan bu süreç tek bir olay değil, birbiriyle ilişkili birçok

gelişmeyi bünyesinde barındırmaktadır. Geleneksel-kırsal yaşam tarzı olan tarım toplumundan, endüstri toplumuna, modern karmaşık bir kentsel hayata geçiş süreci olarak gerçekleşmiştir. Endüstrileşmenin etkisiyle insanlar, tarımsal uğraşlarını bırakarak, fabrikalaşmanın yaşandığı kentlere, kitleler halinde göç etmeye başlamış ve yaşanan göç sonucu, kentler hızla nüfus bakımından yoğunlaşmaya başlamıştır (Giddens, 2012, 944-986; Ritzer - Stepnisky, 2014, 24). Böylece, birçok toplumsal problemlerin de meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Kırsal alanlardan kentlere göç eden insanlar, bir taraftan kentlerde, yüz yüze samimi birincil ilişkilerin kaybolduğu, geleneksel değerlerin ve akrabalık bağlarının çözüldüğü, onun yerine, resmi ikincil ilişkilerin ortaya çıktığı, kurumsal yapılarının rasyonelleştiği ve bürokratikleştiği bir zeminde kendilerini bulurken, diğer taraftan hem kötü koşullarda hem de düşük ücret karşılığında çalışmak zorunda kalmış ve kentsel ortamda suç ve kaos ortaya çıkmıştır. Tam bu sırada dönemin sosyologları, geleneksel toplumdan modern topluma dönüşümü kentsel mekân üzerinden anlamaya ve analiz etmeye çalışmıştır. Geleneksel toplum ile sanayi toplumunu, kır-kent karşıtlığı üzerinden yorumlamıştır. Marx, Durkheim, Weber, Tönnies ve Simmel gibi klasik sosyologlar, içinde bulunduğu dönemin toplumsal yapısını, değişimini ve dönüşümünü anlamaya çalışırken, derinlemesine saha çalışmasından ziyade, toplumu, kendilerine özgü kavramlar üzerinden çözümlenmeye çalışmıştır (Ritzer, 2011, 5-6; Koyuncu, 2015, 33).

19. yüzyılda, sanayileşmeye paralel olarak ortaya çıkan kentleşme, endüstri toplumuna yol açarken, sosyal düzenleme işlevi ailenin görevi olmaktan çıkmış ve yüz yüze samimi iletişimin sosyal hayatı belirlediği topluluktan, resmi zayıf sosyal bağlarla karakterize edilen toplum yapısına geçilmiştir. Dönemin sosyologları, içinde bulunduğu değişim ve dönüşümü anlamaya ve çözümlenmeye çalışmıştır. Bu değişimi, *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* (*Cemaat* ve *Cemiyet*) ideal tip kavramsalı üzerinden inceleyen Ferdinand Tönnies, insanları birbirine çeken, onları bir arada tutan ve topluca hareket etmeye sevk eden hislerin ve saiklerin olduğu bulgusunu, yaptığı sosyolojik araştırmalarla ortaya koymuştur (Tönnies, 2000, 185). Ona göre doğal istemin ve ussal istemin baskın olduğu iki tip toplumsal irade vardır. Bunlardan biri mizaç ve karaktere bağlı doğal irade, diğeri amaca ulaşmak için farklı araçları kullanabilme yetisi ve hedefe ulaşmak için en uygun aracı seçebilme yeteneğine bağlı yapay irade, yani rasyonel iradedir. Geleneksel topluluk biçimi olan *Gemeinschaft* doğal iradeye sahip bir topluluktur. Modern ve kentsel toplum tipine karşılık gelen *Gesellschaft* tipi toplum ise, yapay iradeye sahip, rasyonel bir toplumdur (Tönnies, 2000, 202-203). Sanayileşmeye paralel olarak gelişen kentleşmenin etkisiyle, cemaat tipi doğal iradeye bağlı topluluk, cemiyet tipi rasyonel iradeye bağlı topluma evrilmeye başlamıştır. *Gemeinschaft*'tan *Gesellschaft*'a geçen toplum, geçici, araçsal, rasyonel ilişkilere bağlı, bireyci, amaca yönelik ve bireyin çıkarını gözeten, hesaplı, kırılğan ve yüzeysel ilişkilere yerini bırakmıştır. Sözleşmeye dayalı bireysel irade ve bireysel

mülkiyet ön plana çıkmıştır. Yasama olarak yazılı normlar, ekonomik bakımdan endüstriyel üretim ve entelektüel açıdan bilim temel alınmıştır. Sosyal yaşamda moda ve geçici zevklerin önemi artmıştır. Tönnies'in söz konusu cemaat cemiyet kavramsallaştırmasına, kır-kent dikotomisi perspektifinden bakıldığında, cemaat kır tipi topluluğa, cemiyet ise kent tipi topluma karşılık geldiği (Tönnies, 2000, 185-217; Giddens, 2012, 946) söylenebilir. Bununla beraber, 19. Yüzyılda ortaya çıkan yoğun kentleşme sürecinde, özellikle metropol kentlere dönüşen mekanlarda, insanların zihinsel dünyaları da değişmeye başlamıştır. Bu değişimi bireylerin zihinleri üzerinden çözümlenmeye çalışan Simmel, kır-kent tipolojisinden ziyade, kente özgü yaşam biçimine göre değişmeye başlayan bireyin zihinsel dünyası üzerinden saptamaya çalışmıştır. Ona göre, kente göç eden geleneksel davranış kalıplarına sahip insanlar, kent hayatındaki günlük yaşam ile izlenimler, imgeler, duyular ve etkinlikler bombardımanına tabi tutulmuştur (Giddens, 2012, 946; Turner, 2014, 332). Kente özgü yaşam biçimi içerisinde bireyin karakteristik yapısı, iç ve dış uyarıcıların hızlı ve sürekli değişime dayalı sinirsel uyarımın yoğunluğuna göre değişmeye başlamıştır (Simmel, 2000, 168). Kent ortamında her farklılığı kaydeden insan zihni, art arda gelen anlık izlenimler karşısında uyarılmaktadır. Bu aşırı uyarılma, hızlı ve devamlı değişmekte ve sürekli değişen imgelerin yoğunluğu ise, bireyin o anda zihinsel bir değerlendirme yapmasına zaman tanımamaktadır. Bu durumda birey, düşük düzeyde derinliğe sahip bir bilinçlilik göstererek, imgelerin ve izlenimlerin karşısında tepki gösterme karakteristiği zayıf düşmektedir (Simmel, 2019, 94). Bu nedenle insanlar, yapmacık tavır ve ani değişkenlik eğilimi gösterebilmektedir. Bu durum, bireyin içsel dünyası ile ilgili değil, sadece farklı olduğunu gösterme, diğer insanlar arasında sıvrılma, dikkat çekici bir şekilde imaj sergileme ile ilgilidir. Çünkü, kentsel yaşamda bireyler arası temaslar kısa ve seyrek olduğundan dikkat çekme, göze çarpma, kendini belli etme ihtiyacı ortaya çıkabilmektedir. Yani bireyler kendilerini hızlı ve özlü bir şekilde ifade etme zorunluluğu hissedebilmekte ve çarpıcı bir izlenim bırakma ihtiyacı duyabilmektedir (Simmel, 2000, 167-184).

Bununla beraber, kent hayatında dakiklik, hesaplana bilirlilik ve kesinlik, insanlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kentin bu kesinlik ve netlik gerektiren özelliği, bireylere, ayrıca bir bıkkınlık hissini vermektedir. Bıkkınlığın en önemli nedeni, sınır uçlarına dokunan ve uyaran farklı unsurların hızlı ve yoğun değişmesi olarak düşünülebilir. Bıkkın bireylerin gözünde her şey, tekdüze, aynı renkte ve bir nesneyi diğerine tercih etme hissini körelendiği söylenebilir (Ritzer - Stepnisky, 2014, 175-176; Simmel, 2019, 93-100). Böylece, kent hayatının söz konusu karakteristik yapısı, kentte barınan bireylerin zihinsel dünyalarını etkisi altına almaktadır. Kısmen de olsa, benzer bir görüşü Durkheim'in kent toplumu çözümlemesinde görmek mümkündür. Durkheim'a göre toplumsal düzen ve dayanışmanın temeli, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayanmaktadır (Giddens, 2012, 48). Kentsel yaşamda iş bölümü, özdeksel yoğunluk ve zihinsel yoğunluk olmak üzere iki etmene bağlı gelişmektedir. Özdeksel yoğunluk, kent

nüfus yoğunluğu ile ilgili iken, zihinsel yoğunluk kent sakinlerinin aralarındaki etkileşimi ve sosyal ilişkilerini ifade etmektedir. Kentsel yaşamı belirleyen en önemli unsur zihinsel yoğunluktur ve kentleşme ile birlikte iş bölümü daha fazla artmaktadır (Keleş,1993, 92). Dolayısıyla kentsel yaşam, farklı işlevlere dayalı, iş bölümünün ve toplumsal farklılaşmanın yoğun olduğu *organik dayanışmalı toplum* yaşamını yansıtmaktadır. Kentlerde sanayi geliştiği için, yoğun nüfus yaşamaktadır. Geleneksel dayanışmanın yerine, farklılıkların ve toplumsal bağların güçlendirilmesiyle sağlanan dayanışma temel alınmıştır. Birey kolektif bilincin kıskacına girmemiştir (Swingewood, 1998, 139-145; Giddens, 2012, 46-50). Kolektif bilinç ise, iş bölümünün az olduğu, ortak bilince sahip, aynı gelenek, görenek, duygu, düşünce ve değeri paylaşan, dini inanç etrafında toplanmış *mekanik dayanışmalı toplum* biçimine, yani kır toplumuna karşılık gelmektedir. Söz konusu değerler, toplumun üyeleri tarafından paylaşıldığı için, bireyler birbirlerine benzer niteliktedirler. Bu tip toplumsal yapıdaki bireysel eylem, kolektif kimliğe dönüşmekte ve bireylerin ortak inanç ve duygularına tekabül eden *kolektif bilinç* meydana gelmektedir (Durkheim, 2013, 180). Sonuç olarak Tönnies, Simmel ve Durkheim başta olmak üzere birçok klasik sosyolog, kenti, kentsel yaşam üzerinden çözümlenmeye çalışmıştır. Ancak, dönemin sosyologları arasında olan Weber'in kent çözümlemesi, diğerlerinden biraz farklılık göstermektedir. Kentleri, kale-garnizon, üretici-tüketici, politik-idari kentler olmak üzere belli tiplendirmeler üzerinden analiz eden Weber, tek bir kent tanımlaması yapmaktan ziyade, kentin özelliklerine yoğunlaşmıştır ve kent etrafındaki surlardan da ayrıca bahsetmiştir (Koyuncu, 2015, 34). Kenti tanımlamada, sur yapısını temel unsur olarak ele alması, Lewis Mumford tarafından dar görüşlülük olarak görülmüştür (Mumford, 2019, 80).

Weber, gerçek manada kentsel bir topluluğun ilk olarak Avrupa'da ortaya çıktığını fakat istisnaların da olduğunu (Suriye'de, Fenike'de ve Mezopotamya'da vb.) ifade etmektedir. Onlar da bazı zamanlarda ve ilkel biçimleriyle meydana gelmiştir (Weber, 2018, 61). Ona göre, tam bir kentsel topluluk için, kente ait bazı niteliklerin olması gerekmektedir. Bu nitelikler; kente ait bir kale, istihkam, pazar yeri, mahkeme, hukuk, birlik biçimi, kısmi bir özerklik, kendi kendini yönetebilen demokratik idari bir yönetim biçimidir (Weber, 2018, 61-62, 93). Bunun yanında, kent ortamında rasyonelleşme hakimdir. Rasyonelleşme, bürokrasi, hesaplanabilirlik ve disiplin, beraberinde yabancılaşmayı getirmiştir (Turner, 2014, 253-254).

Sosyolojik açıdan kentsel yaşamda yabancılaşma, insanlar arasında ya da iş ve sosyal yaşamda birey ile grup arasında düşük entegrasyon ve izolasyon derecesini yansıtmaktadır. Yani insanın topluma duyduğu aidiyet duygusunun azalmaya başladığı süreç olarak görülebilir. Bunu Marx'ın analizlerinde görmek mümkündür. Ancak Marx, kenti sadece yabancılaşma üzerinden değil, tarihsel bir süreç üzerinden çözümlenmiştir. Özellikle, kır-kent karşılaştırması temelinde iş bölümü, sanayi ve ticari emeğin, tarımsal

emekten ayrıldığı ve kırsal alan ile kentsel mekânın farklılaştığı sonucuna varmıştır. Kır ile kent arasında karşıtlık sonucu, bir çıkar çatışması yaşanmıştır. İş bölümü biraz daha gelişme gösterdiğinde sanayi emek, ticari emekten ayrılarak, her birinin kendi içindeki iş bölümü de farklılaşmaya başlamıştır. Böylece, çeşitli iş kollarında çalışan bireyler arasında, farklı görev paylaşımları ortaya çıkmıştır. Sanayide ve ticarete bireylerin aldığı konum ve pozisyon, yapılan işin örgütlenme biçimine göre belirlenmiştir (Marx - Engels, 2013, 14-75). Ancak, Marx'a göre, kentte görünen şeyin, aslında kent olmadığı, kapitalist üretim süreçleri ve ilişkileri olduğudur. Buna bağlı olarak, kentte görünen hastalıklar da aslında kapitalizmin hastalıklarıdır. Emegini ücret karşılığında satmak zorunda olan işçi sınıfının sömürülmesinin ve yoksulluğunun sorumlusu kent değil, aksine kapitalist üretim biçimidir. Sonuç olarak kent, üretim araçlarının, malların, ihtiyaçların, zevklerin, tüketimin ve yabancılaşmanın mekânıdır (Keleş, 1993, 91-92).

20. yüzyılın başlarına kadar, söz konusu klasik sosyologlar kent üzerine çeşitli araştırmalar yaparak, içinde bulunduğu değişimi çözümlemeye çalışmıştır. Her bir sosyolog, kendine özgü yaklaşımıyla kent olgusunu teorik bazda analiz etmiştir. Klasik sosyologların yaklaşımları, Chicago Okulu kuramcılarının kente dair görüşleri açıklanmaya kadar egemenliğini sürdürmüş ve bu ekolün çalışmalarına temel oluşturmuştur. Ancak, Chicago Okulu kuramcıları, kent üzerine çalışmalarını sadece teorik bazda değil, aynı zamanda derinlemesine saha çalışması yaparak, gözlem ve uygulamaya dayalı ampirik araştırmalar yaparak sürdürmüştür. Bu bağlamda kent hem bir laboratuvar hem de sosyolojik çalışma nesnesi olmuştur (Ritzer - Stepnisky, 2014, 7; Koyuncu, 2015, 35-36). Bu ekolün önde gelen temsilcileri, Robert Ezra Park, Ernest Burgess, Roderich McKenzie ve Louis Wirth olarak görülebilir.

İnsan ekolojisi yaklaşımı olarak da adlandırılan Chicago Okulu kent çalışmaları, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında hızlı ve yoğun göç alan Chicago kentinin kentleşme deneyimini konu edinerek, Chicago kentini çalışmalarının merkezine koymuştur. Kenti, sosyolojik çalışma nesnesi ve bir laboratuvar olarak gören Chicago ekolü temsilcilerinin önde gelen isimlerinden biri olan Robert Ezra Park, aynı zamanda Simmel'in öğrencisidir. Park, Simmel'den almış olduğu dersleri kendi düşünce süzgecinden geçirerek, çalışmalarında kullanmıştır. Park'ın, Burgess ile geliştirdiği *Human Ecology (İnsan Ekolojisi)* yaklaşımı, çoğunlukla kendi yazılarından ve Chicago'da verdiği derslerden oluşmaktadır (Marshall, 2005, 578).

Kentleşme sürecinde insan davranışları üzerine yoğunlaşan Park, kentsel ortamda ekonomik gelir, ırk ve aile gibi sosyolojik değişkenleri, ekolojik süreçlerle açıklamaya çalışmıştır. Park'a göre kent, sadece nüfus yoğunluğundan, binaların dizilişinden, sokaklardan, sokak lambalarından, metrolardan, tramvaylardan, telefonlardan ve diğer ulaşım ve iletişim araçlarından oluşan bir şey değil ya da okullardan, hastanelerden, mahkemelerden, güvenlik teşkilatı gibi kurumsal yapılardan ve memurlarından oluşan bir

şey de değildir. Kent, tüm bu karakterleri aşan bir olgudur. Çünkü kent, kendine özgü bir ruh haline, gelenek ve adetler örüntüsüne ve bu adetlere bağlı standartlaştırılmış davranışlara ve belli bir duyarlılığa tekabül etmektedir. Kent, sonradan inşa edilmiş bir yapı veya fiziki bir mekanizma değil, *doğanın ve özellikle insan doğasının bir ürünüdür* (Park, 2018, 37). Kent, bünyesinde barındırdığı nüfustan bireyleri seçen, sınıflandıran, ayırıp eleyen süzgeç işlevi gören bir mekanizmadır. Doğadaki bitki ve hayvan yaşamına ilişkin biyolojideki ekolojik süreçler nasıl işliyorsa, kentte de buna benzer süreç işlemektedir. Böylece kent, rekabetin, yarışmanın, istilanın, işgalin ve yerini alma süreçlerinin yaşandığı bir düzlem olarak, kendine özgü doğal alanlara bölünmüştür. Bu doğal süreç, kentin semt ve mahallelerinin farklı biçimde karakterize olmasını gerektirmiştir (Giddens, 2018, 93).

Chicago ekolü kuramcılarında Burgess ise, kentin büyümesini ve yayılma süreçlerini yayılma, ardıllık ve yoğunlaşma kavramları üzerinden incelemiştir. Kenti adeta mikroskobun altına koymuş gibi, uygulamalı, derinlemesine, kontrollü ve kesin bir şekilde analiz etmeyi amaçlamış ve buna dair ortak merkezli daireler modeli geliştirmiştir. Bu modelde, *düğüm* olarak gösterilen kent merkezinden ve kentin ana ticaret bölgesinden, çevre bölgelere doğru yayılma süreçleri hem ardıllık açısından hem de farklılaşan bölge karakterleri açısından gösterilmiştir. Ortak merkezli bölge modeli ile kentleşmenin temel sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Bu modelde, her daire bir sonraki dairenin aleyhine büyümekte ve dış bölgeye doğru istila etmeye çalışmaktadır. İstila, yerini alma ve yeniden organizasyon gibi süreçler, kentin daireleri arasında yoğun olarak yaşanmaktadır. Yayılma süreci, bitki ekolojisindeki sürece benzetilmiştir. Kentin yayılma sürecinde bireyler, ikamet yeri ve mesleki statüye göre elenerek, kendine özgü yerini almakta, ona göre sıralanmakta ve yeniden konumlanmaktadır. Kentin doğal ekonomik ilişkisine dayalı ve kültürel gruplaşmalara dair farklılaşmalar, o kentin şeklini ve karakterini belirlemektedir (Burgess, 2018, 93-103). Benzer şekilde, bitki ve hayvan ekolojisi ile insan ekolojisi arasında ilişki kurmaya çalışan McKenzie, kentsel toplumu ekolojik süreçlere göre açıklamıştır (McKenzie, 2018, 107). Kentsel gelişmedeki süreçler yoğunlaşma, merkezileşme, ayırım, istila ve yerini alma gibi süreçlerden oluşmaktadır. Kentteki yerleşmeler, ekonomik rekabet, çarpışma ve hayatta kalma mücadelesine bağlı bir yerleşmedir. Bireyler, gruplar ve işletmeler, kentsel mekânda kendilerine ait yer edinebilmek için mücadele etmektedir. Rekabete bağlı işgal ve yerinden etme mücadelesinin sonucunda, üstün gelen, mücadeleyi kazanan, kentin istenilen en verimli yerlerine sahip olmakta, mücadeleyi kaybeden taraf ise, kentin istenmeyen yerlerine doğru kaymaya başlamaktadır (Kaya, 2014, 51). Sonuç olarak, kentsel gelişme olayı ekolojik süreçler üzerinden ele alınmıştır. Ancak sadece kentin büyümesi ve mekânsal değişimi değil, aynı zamanda kentin bir yaşam biçimi olarak kendine özgü nasıl bir davranış kalıbı ürettiği de Chicago ekolü tarafından sorgulanmıştır. Özellikle Wirth, bu konuda çalışmalar yaparak, kentin ürettiği yaşam biçimi üzerine odaklanmıştır. Wirth, kentlileşmeyi analiz ederken, nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği gibi genel niteliğine yoğunlaşarak (Marshall, 2005, 400), kenti, ırkları, halkları,

birbirine zıt kültürleri eritme potası olarak görmektedir. Kültürel kaynaşmalar düzlemi olan kent, hem bireysel farklılıklara hoşgörü ile bakmakta hem de bireylerin gelişmesi için uygun bir ortam sunmaktadır. Bu bağlamda, nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği, kentsel ortamın bir gereğidir. Kentin heterojen yapısı, kentte farklı kişilik tiplerinin karşılıklı etkileşim içinde bulunmasını, farklı kollara ayrılmasını ve sınıf yapısının karmaşıklaşmasını sağlamıştır (Wirth, 2002, 81-85).

Chicago ekolünün kente dair çalışmalarından sonra, kenti kapital birikim süreçlerine göre açıklayan yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Yeni gelişen kentsel sorunları açıklamakta yetersiz kalan klasik sosyologların yaklaşımlarını ve Chicago Okulu'nun kentsel gelişimdeki toplumsal eşitsizlik ve çelişkileri normal gören görüşlerini eleştiren yeni kent sosyologları, daha radikal yaklaşımlar geliştirmiştir. Özellikle, 1960'ların sonlarından itibaren, küresel çapta birçok kentlerde, şiddet olayları, yıkım, ayaklanma ve protesto gösterileri gibi büyük çaplı toplumsal hareketler yaşanmıştır. Böylece kentler, toplumsal huzursuzlukların ve siyasal protestoların yaşandığı bir savaş alanına dönüşmüştür (Slattery, 2014, 290-291). Kentlerin içinde bulunduğu bu durumu açıklamakta yetersiz kalan geleneksel yaklaşımlara ve Chicago ekolüne karşın, Neo-Marxist düşünceye sahip yeni kent sosyologları ortaya çıkarak daha radikal teoriler geliştirmiştir. Kenti, Marxist paradigma üzerinden analiz eden dönemin düşünürleri arasında, Henry Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey bulunmaktadır (Güllüpnar, 2012, 3).

Kent, Marxist yaklaşım üzerinden çözümlendiğinde, kapitalist sistemin adaletsizliği ve kapital sermayenin birikim krizleri görünür hale gelmektedir. Çünkü kapitalist kentleşme süreci, kapitalistlerin kârlarını maksimum seviyeye çıkarmak için yatırımlarını daha kârlı olan mekanlara yaptıkları yatırım sonucunda meydana gelen bir süreçtir. Kapitalistler, azalan kârlarını, tekrar yüksek seviyeye çıkarmak için, üretim sürecinin dışında kalan kentlere yönelerek, kentlerin çevrelerine yaptıkları yatırımlar ile kapitalist kentleşme devam etmektedir (Güllüpnar, 2012, 17). Bu durumda, kentlere yapılan kapitalist yatırımlar eşitsizliklere neden olmaktadır. Kapitalistler, kentin belli bölgelerine yoğunlaşarak, o bölgelerde gelir düzeyleri yüksek üst sınıfların oluşmasına neden olmaktadır. Alt gelir grupları ve yoksullar ise, kentin gelişmemiş en verimsiz yerlerine yerleşerek, hayatlarını idame ettirmek zorunda kalmaktadır (Uğurlar, 2019, 477-478). Böylece, kentin mahalleleri hem gelir düzeyine göre hem de etnik, ırksal ve sınıfsal olarak tabakalaşmaktadır. Dolayısıyla kentlerin bu adaletsiz gelişimini Harvey, sermaye birikim süreçleri, ekonomik krizler ve kapitalistlerin kârlarını artırmak amacıyla, kentsel yapıyı çevrelere yoğunlaşmaları olarak yorumlamıştır (Güneş, 2017, 46).

Marxist yaklaşımın başka bir boyutuna göre kent, tarımsal üretimi kendine çeken, tarımsal üretim üzerinde egemen olan bir sürecin sonucunda, sanayileşme ile beraber meydana gelmiştir (Lefebvre, 2019, 7-8). Bu konuda Lefebvre, kentsel mekânı toplumsal bir ürün ve kapitalist gelişmenin öznesi olarak çözümlenmiştir. Kentsel mekân, tam olarak

ideoloji ve siyasetten arındırılmış salt bir nesne değil, aksine, stratejik ve politik süreçlere bağlı bir yerdir (Turut - Özgür, 2018, 10). Sosyal faaliyetler, mekân ve etkileşim, birbiriyle ilişki içindedir. Çünkü sosyal etkileşim mekânda gerçekleşmekte ve bu etkileşime bağlı olarak da mekân yeniden üretilmektedir. Kentsel mekâna yerleşen kapitalizm, mekânı kendine göre biçimlendirmekte ve değişen koşullar karşısında, kendini muhafaza ederek devamlılığını sürdürmektedir. Mekâna farklı bir işlevsellik kazandıran sermaye, kapitalist gelişmeye bağlı olarak mekânı bir meta haline dönüştürmektedir. Böylece mekân, malların üretildiği yer değil, mekânın kaynak olarak üretildiği bir meta haline dönüşmektedir (Güllüpınar, 2012, 14). İleri düzey kapitalizmde artık mekân ve tüketim dönüşmüştür. Castells, kentsel mekânın örgütlenmesinde, üretim ve tüketimin etkisi gibi kapitalist çelişkilerin de etkisi olduğunu düşünmektedir. Kentsel ortamda, kolektif tüketimin örgütlenme aşamasındaki sorunları çözmek için, devlet kent planlaması yaparak çözüme dahil olmaktadır ancak, kentsel sorunların temelinde kapitalist ilişkilerin olduğu gerçeğini çarpıtarak, ideolojik bir yaklaşım sergilemektedir. Böylece, kentsel sorunlar kapitalizm ile iç içe geçmekte ve devletin, ortak malların üretimine dair politikası, kentleri etkilemektedir. Devletin söz konusu müdahalesi, basit bir düzenleme mekanizmasından ziyade, daha çok sınıf mücadelesi ve politik bir sürecin ürünüdür (Castells, 2017, 259-260).

3. Sosyolojik Düzlemde Kent ve Din İlişkisinin Fonksiyonel Boyutu

Kent toplumu, biyolojik organizmadaki sistem gibi çalışan bir yapıya benzetilebilir. Organizmanın parçalarını, organizmayı oluşturan canlı varlığın bütünü içine koymadan incelemek mümkün olmadığı gibi, toplumsal yapı ve kurumları da (din, siyaset, eğitim, kültür vb.) toplumun bütünü içine koymadan incelemek mümkün değildir. Bu bağlamda, Comte, biyolojideki anatomik çözümlenmeye benzer şekilde, sosyolojide de düzen ve uyum sağlayıcı ilişkiler ve sosyal yapıya temel olan *toplumsal statik* kavramını kullanmaktadır. Sosyal statik, toplumsal sistemin farklı parçalarının görece istikrarlı ilişkileridir (Swingewood, 1998, 65). Bu ilişkide dinin işlevselliği önemli bir yere sahiptir. Toplumsal dinamik ise, toplumsal değişme ve ilerleme temeline dayanmaktadır. Toplumların kat ettiği evreleri ve toplumu oluşturan unsurların tarih boyunca gelişimi olarak da ifade edilebilir. Esasen sosyal statik ve toplumsal dinamik için temel fonksiyon din fenomeni olduğu söylenebilir. Çünkü, din kurumunun olmadığı bir toplum düşünülemez. Toplumsal düzenin ahenkli işleyebilmesi için, aile, din ve devlet kurumlarının fonksiyonları arasındaki denge önem arz etmektedir (Koştaş, 1995, 69). Benzer şekilde, İbn Haldun'un *asabiyet* kavramı da toplumu bütünleştirmede işlevseldir. İnsanlar arası hem doğal ve organik bağ hem de her türlü manevi ve dini bağ ihtiva eden asabiyet, toplumun bütünleşmesinde, birlik ve güç oluşturmada en temel fonksiyondur. Böylece, dini bağla desteklenen asabiyet, toplumun hem gücü olmakta hem de yöneticilerin ayakta kalmalarını desteklemektedir (Akyüz - Çapcıoğlu, 2016, 100-101).

Toplumsal bütünlük ve sosyal düzen oluşturmada işlevsel olan statik ve asabiyetin yanı sıra, *kolektif şuur (conscience collective)* anlayışı da önemli bir yere sahiptir. Kolektif şuur, bir toplumda ortaklaşa tasavvurlardan oluşan, ortak inanç ve duygulara tekabül etmektedir. Ortaklaşa tasavvurların temeli ise dini tasavvurlara dayanmaktadır. Önemli ölçüde dinsel karaktere sahip olan kolektif şuur, toplumsal yapının birçok unsurlarına sirayet etmektedir. Bu bağlamda, sosyolojik açıdan din, sosyal dayanışma, uzlaşma, uyum ve bütünlük sağlamada fonksiyoneldir (Taplamacıoğlu, 1963, 13; Swingewood, 1998, 139-144). Bununla beraber, dinin başka bir boyutu olan ayırt ediciliğinden de bahsedilebilir. Bu konuda Durkheim, basit ya da girift bütün bilinen dinler, ortak bir özellik gösterdiğini düşünmektedir. Ona göre din, toplumsal yaşamda *kutsal (sacred)* ve *dünyevi (profane)* olmak üzere iki tip varlık oluşturmaktadır. Varlıklar bu şekilde, kutsal olan ile din dışı olan biçiminde iki alana bölünmektedir. Dolayısıyla, dini hayatın ayırt edici özelliği burada yatmaktadır (Durkheim, 2005, 56).

Din, kentsel yaşamın sosyal sisteminde sadece toplumsal düzeni sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal değişmeye, toplumların ve uygarlıkların evrimine yön verme işlevine de sahiptir. Parsons'ın kent toplumu çözümlemesinde bu değişimi görmek mümkündür. Bu bağlamda din fenomeni, aile, eğitim, ekonomi, siyaset ve kültürel kurumlar gibi diğer toplumsal kurumların temelinde yatan değerleri de biçimlendirerek, toplumsal değişime neden olabilmektedir (Özyurt, 2016, 147). Ancak bu değişim, sosyal düzen ve bütünlüşmeyi dengede tutan bir değişim niteliğindedir. Toplumun varlığı ve idamesi, kolektif değerlerin varlığıyla, yani toplumun ahlâkî bir toplum olmasına bağlıdır. Buna göre dini inanç, toplumu bir arada tutan ahlaki ilkeleri sağlarken, dini ritüeller ise, dini ilkelere bağlılığı artırmaktadır. Ritüeller vasıtasıyla güçlü bir zemine oturan dinsel idealler de insan eylemine anlamlılık kazandırmaktadır. Din, böylece eylem sistemindeki motivasyonları oluşturmak için, gerekli semboller ve düşünceler üreterek, bir etik inşa etmektedir. Söz konusu etik yaygınlaşarak, kültürel bir fenomene dönüşmekte, toplumsal ahlâka ivme kazandırmakta ve toplumsal kurumlara rasyonel yönelim sağlamaktadır (Özyurt, 2016, 149-150).

Bunun yanında, toplumsal yaşamda dinin görünen işlevleri olduğu gibi görünmeyen fakat oldukça etkin işlevleri de söz konusudur. Bu konuda Merton'un açık işlevler ve kapalı işlevler yaklaşımı dikkat çekicidir. Açık işlevler, toplumsal bir etkinliğe katılanların bildikleri ve onlar tarafından yerine getirilmesi beklenen işlevlerdir. Kapalı işlevler ise, söz konusu etkinliğin, katılımcıların farkında olmadıkları neticelerdir. Merton, iki kavram arasındaki farkı açıklarken, yağmur duası örneğini kullanmaktadır. Yağmur duası, yağmurun getirileceğine inanan sosyal grubun, bir tören düzenleyip ona katılmaları, açık işlev iken, yapılan duanın sosyal grup tarafından hiç hesap etmediği birlik, dayanışma ve ahenk ile iç yapışkanlığını güçlendirme etkisini ortaya çıkarması kapalı işlevdir. Bu tarz durumlar ise, toplumsal yaşamda örtük yani kapalı fonksiyonlardır. Merton'a göre, kentsel

yaşamda bu işlevlerin sadece olumlu sonuçları olmayabilir. İdeolojilerin, geleneklerin, kültürün, düşünce ve inançların, her zaman sosyal sistemin istikrarı ve düzenine katkı sağlamayıp, düzensizliğe, kaosa ve istikrarsızlığa da neden olabileceği mümkündür. Özellikle dinler arası ya da mezhepler arası çatışmalar buna örnek olarak verilebilir (Giddens, 2012, 56).

Kent ve din ilişkisi ve dinin kentsel ortamdaki fonksiyonu, İslam dini özelinde incelendiğinde, kentteki dini yaşam, Hz. Muhammed'in (s.a.v) 622'de Mekke'den Medine'ye göç etmesi sonucu, geçen on yıllık bir süre içerisinde, Medine kentinin aldığı hüviyet ile başlamıştır. Medine, izleyen dönemlerde hem ilk İslam kentlerinin kurulmasında hem de mevcut kentlerin şekillenmesinde, uzun yıllar boyunca kent idarecilerine ilham vermekte ve model olmaktadır. Arabistan Yarımadası ve diğer yakın bölgelerde, zamanla gerçekleştirilen fetihler ve yeni kurulan kentler, Medine kenti model alınarak inşa edildiği söylenebilir. Kentleşmenin göstergesi olan ekonomik ve sosyo-kültürel faaliyetler ise, dinin vahdaniyet inancı altında serpilerek gelişim göstermiştir (Gül, 2001, 80-81).

İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte, İslam hakimiyetine giren bölgelerde hızlı bir kentleşme süreci başlamıştır. Müslümanların hızlı bir şekilde kentler inşa edip, yerleşik hayata geçmelerinde dini, askeri, ekonomik, siyasi ve kültürel birçok sebep bulunmaktadır. Fethedilen bölgenin güvenliğini sağlamak, hükmetmek ve elde tutmak, askeri ikmal noktaları oluşturmak, vergi ve ganimetleri toplamak ve daha da önemlisi İslam'ı tam yaşayabilmek için, fethedilen bölgelere kentler kurulmuştur. Din ise kentlerin inşasında önemli bir etmendir (Can, 1992, 111). Çünkü, kentleşme süreci İslami yayılmanın ilk dönemlerinde, sadece askeri ve siyasi bir konuma bağlı değil, aynı zamanda İslâm inancına da bağlı bir gelişim göstermiştir. Musevilik gibi, İslâmiyet de başlangıçtan beri kent merkezli bir sistemi eksen aldığı görülmektedir. Bu konuda Kur'an'ın umumi bakışı anti-kabilevi ve kentleşme yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin Mekkeliler gibi ticarete tanınmış olması ve Kur'an'ın genel bakışı göçebeliği değil de birliği ifade eden vahdaniyet anlayışını benimsemesi ve dini cemaat organizasyonuna dayalı kentsel ortamda dini yaşayışı temsil etmesi, bu konuyu destekler niteliktedir (Gül, 2001, 81-82). Bu bağlamda Kur'an ve Hadis-i şeriflerde kent hayatını teşvik eden birtakım vurgulamalara rastlamak mümkündür.

Bu teşvikler, Müslüman dünyasında, kentleşme hareketinin motoru olmuştur. Tevbe suresinin 97. ayeti: *Bedeviler küfür ve nifak bakımından daha şiddetlidir. Allah'ın Resulüne indirdiği sınırları bilmemeye de onlar daha yatkındır* ifadesi bize göstermektedir ki, Kur'an, göçebe kültürüne özgü kabileci, gelenekçi tutumlar ile çöl yaşamı ve köylülüğe karşı, kent hayatını ve medeniliği öne çıkarmıştır (Demirci, 2003, 132). Yine başka bir ayet olan Şura 7'de, Mekke'nin kentlerin anası olduğu açıklanmakta ve kentsel yaşamın önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, başta Hac faaliyetleri olmak üzere, topluca namaz kılma,

oruç tutma ve kurban kesme gibi, İslam'daki birçok ibadetin teşvik edilmesi ve övülmesi, kentsel yaşamla ilgili olduğu açıktır ve söz konusu ibadetlerin kent ortamındaki toplumsal dayanışma fonksiyonu oldukça önemlidir (Uysal, 2020, 390; Güngör, 2020, 306).

Tüm bu yaklaşımlar ışığında diyebiliriz ki, İslam dini, kentsel ortamda sosyal yaşamın akışı içerisinde, değerler, normlar ve kurallar ikame ederek, bireylerarası ilişkilerin kurulmasında ve sürdürülmesinde, kente özgü toplumsal bir sistemi eksen almaktadır. Göçebe kültürüne özgü kabileci ve gelenekçi tutumları reddeden dini öğreti, toplumsal yaşamda özgür iradeyi, seçim hakkını ve kente özgü dayanışma biçimlerini kutsamaktadır (Çelik, 2013, 160). Tüm bu yaklaşımlar ışığında denilebilir ki, İslam dini, kentsel ortamda sosyal yaşamın akışı içerisinde, değerler, normlar ve kurallar ikame ederek, insanlar arası sosyal ilişkilerin kurulmasında ve sürdürülmesinde, kente özgü toplumsal bir sistemi eksen almaktadır. Göçebe kültürüne özgü kabileci ve gelenekçi tutumları reddeden dini öğreti, toplumsal yaşamda özgür iradeyi, seçim hakkını ve kente özgü dayanışma biçimlerini kutsamaktadır (Çelik, 2013, 160).

İslam toplumunda kentler, ontolojik bağlamda ve kent-çevre ilişkisi açısından ele alındığında, İslam'ın kent tasavvuru ile dünya ve evren anlayışı arasında bir uyumluluk söz konusudur. İslam kültüründe kent, tabiatla barışık olmayı, uyumluluğu, dengeyi ve düzeni temel alan bir inşayı gerektirmektedir. Çünkü Allah'ın her an tasarruf ve müdahalede bulunduğu evrendeki ahenk, düzen ve intizam, aynı zamanda kentsel mekânın inşasına da yansıtılması beklenmektedir. Bu bağlamda, geleneksel İslam kentlerinde, fiziki çevre, mimari yapı ve insani düzen, İslam'ın tabiata olan bakış açısından hareketle inşa edilmesi beklenmiştir (Armağan, 2010, 124-125). Bunun yanında, İslam kentindeki mimari yapılanma, daha çok estetik, güzellik, sükûnet ve derunilik gibi değerler üzerine kurularak, maddi manevi tüm yönleriyle bir bütünlük içinde olmayı gerekli kılmıştır. Bu anlamda kentteki camiler, buldukları mekanlarda tabiatla yaratılan birlik, düzen, uyum ve huzuru simgelemektedir. Hatta geleneksel İslam kentlerinin fiziki uzantısı, caminin doğal bir uzantısı olmakta ve kentsel mekân, camiye organik bir şekilde bağlanmaktadır (Çelik, 2013, 167). Cami, pazaryeri ve hamam olmak üzere üç temel öge üzerine oturan kentin dini yapıları, aynı zamanda dinsel, entelektüel ve siyasal yaşamın merkezi konumunu oluşturmaktadır (Keleş, 1993, 94).

Kent din ilişkisi ve dinin kentsel yaşamdaki fonksiyonu Türkiye özelinde incelendiğinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu kentleşme sürecinde, toplumsal yapı ve kurumların değişme biçimi ve hızı ile ilgili olarak, denge sağlayıcı, bütünleştirme işlevi gören ve çözülmeyi engelleyen "tampon kurumlar" ve "tampon ilişki düzenleri" kavramları oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü toplumlar gelenekselden moderne, kırsaldan kentsel yaşam tarzına doğru değişim içindedir. İster ilkel-feodal yapılar, ister modern sosyal yapılar olsun, ya da bu yapıların değişim sürecindeki çeşitliliğinden kaynaklı olsun, her sosyal yapı, kendini meydana getiren toplumsal kurumlardan, bireyler arası

ilişkilerden ve karşılıklı etkileşimlerinden meydana gelmektedir. Sosyal yapının değişimi, farklı zamanlarda farklı hızlarda gerçekleşerek fakat sürekli değişim içinde, birbirine bağımlı kurumların, ilişkilerin ve değerlerin denge halinde kaldığı bir değişimdir. Tampon kurumlar ise feodalden kapitale ya da geleneksel-kırsaldan, modern-kentsele geçişte, sosyal değişimin bunalımsız olmasını sağlamakta, toplumsal çözülmeyle engellemekte ve toplumsal yapının çeşitli yönlerini de birbirine bağlamaktadır. Ayrıca işlevsel açıdan, bütünü parçası durumunda olup, fakat bütünleşemeyen yapı ve fonksiyonlar kaybolduğunda, devreye tampon mekanizmalar girmekte ve sosyal yapının değişimini dengede tutmaktadır (Kıray, 2000, 12-20). Kıray'a göre, denge sağlayıcı bir rol oynayan tampon mekanizmalardan biri de din kurumudur. Kentel mekânda, resmi, örgütlü dini hayat ile tarikatlar, dini gruplar ve halk inançları, sosyal hayatta dayanışma ve bütünleştirme konusunda işlevseldir. Kentel ortamda, dinsel yaşantılar, esoterik inançlar, toplum üyelerini genellikle bir dünya görüşüne götürmektedir. Özellikle "tevekkül" kavramı oldukça fonksiyoneldir. Kıray'a göre tevekkül, her şeyin Allah'tan geldiğine, O'nun istediği gibi olduğuna, O'nun isteklerinin değiştirilemeyeceğine inanmak, bireyin hayatında bütün sebeplerin ve başlangıçların Allah ve O'nun takdirine kalmış olduğunu düşünmek demektir. Böyle bir davranışı esas alan birey, sosyal hayatta artık sevap-günah, iyilik-kötülük, yalancılık-doğruluk esasları üzerinden hareket etmekte, sosyal ahlak kuralları, dinsel inançlara göre belirlenmektedir. Dinin bu fonksiyonu, sosyal hayatta denetleme ve kontrol işlevi görmekte ve toplumun sürekliliğini sağlayıcı mekanizmaları oluşturmaktadır. Örneğin bireylerin hastalık, kaza ve ölüm fenomenine, "Takdiri İlahi" olarak bakması, toplumu hayata bağlayan, sosyal düzen sağlayan dini bir fonksiyondur (Kıray, 2000, 220). Sonuç olarak kentel yaşamda din, birlik sağlama, uyum, huzur, istikrar ve güven ortamı oluşturma noktasında fonksiyonel olduğu gibi, kentlerde mimari yapıya ve yerleşim biçimine de etkisi bulunmakta ve kentel mekân ona göre şekil almakta olduğu söylenebilir.

4. Bir Yaşam Biçimi Olarak Dini Yaşayışın Kentel Görünümleri

Din ve dindarlık tanımları, dinin özsel ve işlevsel boyutlarına, kapsadığı coğrafyaya, mensubu olunan dine ve dinin inşa ettiği geleneklere göre farklılık gösterebilmektedir. En genel ve yaygın tanımıyla *din, kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler kümesidir* (Marshall, 2005, 156) şeklinde genel bir din tanımı yapıldığında, din, sadece bireylerin içsel bir durumu ve sübjektif bir tecrübesi olarak kalmadığı, aynı zamanda somut bir şekil, tutum ve davranış ya da tavır haline dönüşerek objektif bir hal aldığı (Wach, 1990, 49) da görülmektedir. Tavır haline dönüşen din, bireylerin tercihlerini, yaşam biçimlerini, davranışlarını, ritüellerini, alışkanlıklarını ve sosyal ilişkilerini de şekillendirmektedir. Sosyo-kültürel farklılaşmalar sonucunda, bireylerin dini yaşayış algılarında ve yaşantılarında da farklılıklar meydana gelmesi mümkündür. Öyle ki, din ile dini davranışların tanımlanmasındaki çeşitlilik,

dindarlık kavramı için de söz konusudur. Görece bir kavram olan dindarlık (Subaşı, 2002, 19), sadece dinin özüne ve dini algılayan bireye göre değil, aynı zamanda dini yorumlayanın bakış açısına göre de farklılık gösterebilmektedir.

Kentsel ortamda dini yaşayış ya da dindarlık, bireysel anlamda dinin insan hayatına nüfuz etme derecesi ile ilişkilidir. Kent ortamında bir insanın dindar olması, onun dini emir, tavsiye ve yasaklara ne ölçüde uyduğu ve içselleştirdiği, gündelik hayatında ne ölçüde toplumsal bir denetleyici olarak kabul ettiği, hal ve davranışlarında ne düzeyde kendi yaşayışının bir göstergesi haline getirdiği ile ilgilidir. Yani dindar insan, her türlü davranışında dini eksen almaktadır ve din, onun dünya hayatının merkezi konumundadır (Kurt, 2009, 2). Dini yaşayış sosyolojik bağlamda incelendiğinde, din belli bir zaman ve şartlarda belli bir grup veya toplum tarafından yaşanması anlamına geldiği söylenebilir. Ancak dindarlık, çok farklı tanım, analiz ve açıklamalara imkân veren karmaşık ve problematik bir fenomendir. Buna rağmen temel olarak bakıldığında, dini yaşayışı dinin sosyal hayata aktarılması ve sosyal yaşamda dinin tezahürü olarak görmek mümkündür. Bazı sosyologlar, dindarlığı söz konusu anlamda analiz etmek için, anahtar bir kavram olarak *dini tecrübe* kavramını kullanmıştır. Dini tecrübeyi, toplumsal hayatta tezahür eden biçimlerini farklı açılardan ele alıp kategorize etmiştir (Çapcıoğlu, 2009, 150-151). Sosyologlar arasında en dikkat çekici olanı, Glock'un geliştirdiği dindarlık tipolojileridir. Glock, çeşitli dünya dinlerini kapsama ve çeşitli standartları dikkate alma gayretindedir (Subaşı, 2002, 25-26). Weber'in analizlerinde de bu tarz çeşitli dindarlık tipolojilerini görmek mümkündür. Birtakım mesleki gruplar, sınıflar ve toplumsal tabakalara göre değişen, köylü dindarlığı ile kentsel burjuva dindarlığı karakteristiği, buna örnek olarak verilebilir. Ona göre köylü dindarlığı, doğaya, organik süreçlere oldukça bağlı ve ekonomik olarak rasyonelleşmeye ise az meyillidir. Kentsel ortam ise, çok geniş sosyal tip çeşitliliğine sahip olduğundan, geniş çaplı bir dinsel eğilimler alanına sahiptir. Mevcut kültürel farklılaşmalar, dindarlığın kentsel görünümünü de farklılaştırmaktadır. Sonuç olarak kent dindarlığı, daha çok ekonomik rasyonalizm ile bağlantılı, ticari sınıfın ve tüccar aristokrasisinin kentsel mekâna özgü ilişkilerinde, dini tutum ve davranışlarının bir tezahürü olarak görülmektedir (Weber, 2016, 181, 194).

Türkiye özelinde dindarlığın kentsel görünümü irdelendiğinde, kent dindarlığı hem tarihsel süreç içinde değişen bir karakter göstermekte hem de kent içinde değişen farklı dindarlık biçimlerini yansıtabilmektedir (Çelik, 2013, 17). Bunun için, öncelikle Türkiye'nin tarihsel serüvenine bakmakta fayda vardır. Özellikle, Cumhuriyetle birlikte eşzamanlı olarak, modernleşme sürecinde önemli adımlar atan ve köklü değişimler yaşayan Türkiye, 1950'ler den itibaren kitlesel göç ve hızlı bir kentleşme deneyimi yaşayarak, toplumsal yapı ve kurumları etkileyen bir değişim sürecine girmiştir (Mardin, 1991a, 236). Yaşanan söz konusu değişim, Batı tarzı sanayileşme, fabrikalaşma ve kapitalizmin paralelinde gelişen bir olay değil, kendine özgü şartlarda gelişim gösteren bir

olaydır. Çünkü, kırsal alandan kentlere göç eden nüfus oranı, kentlerin sanayileşme ve örgütlenme hızından oldukça yüksek düzeyde seyretmiştir (Kıray, 2007, 20-21). Böylece, kentleşme süreci de farklı bir boyut kazanmıştır. Kırsaldan gelen nüfusun geleneksel ilişki biçimleri, dini tutum ve davranış örüntüleri, kentlerin periferisinden yani çevresinden merkeze doğru kenti kuşatma altına almıştır. Şerif Mardin, yaşanan bu süreci, geleneksel-kırsal dini yaşayışın, modern-kent kültürünü kuşatması ve dönüştürmesi olarak görmüştür. Mardin, bu bağlamda bir merkez-çevre modeli geliştirerek, kente gelen göçmenler, sahip olduğu dinsel gelenekleriyle ve kültürleriyle gelmekte olduğunu ve böylece kentsel kültürü kuşatması altına aldığını “periferinin merkezi fethetmesi” kavramsalı üzerinden ortaya koymuştur (Mardin, 1991b, 234). Bu köklü değişimle birlikte kente özgü kent dindarlığı değil, kentsel ortamda çoğullaşan dindarlık görünümleri ya da dini yaşayış çeşitliliği ortaya çıktığı söylenebilir.

Özellikle 1970’li yıllardan sonra gelişen dini yeniden canlanma, cemaatleşme, gruplaşma ve dernekleşme, Türkiye’nin nispi sanayileşme, modernleşme ve kentleşme sürecindeki değişimine paralel olarak, zamana özgü yeni anlam ve biçimleriyle ortaya çıkmıştır. Kent toplumunun sosyal ve kültürel yapısını meydana getiren toplumsal kurum ve ilişkilerinde, geniş çaplı değişimlerin yaşandığı bu dönemde, toplumun eski geleneksel davranış kalıpları, dayanışma biçimleri ve sosyal ilişkileri de değişimden etkilenmiştir. Ancak dağılan geleneksel dayanışma biçimlerinin yerine, kente özgü dini ve toplumsal dayanışma ağları oluşturulamamış ve bu boşluğu dolduracak sistemler geliştirilememiştir. Yeni dini hareketlerin, cemaatlerin ve dini grupların söz konusu boşluğu doldurmadaki rolü etkili olmuştur. Kentte ortaya çıkan dini eğilimler ve yaşam biçimleri, sosyo-kültürel sistemin değişen yön ve durumuna göre refleks gösterebilmektedir. (Çelik, 2013, 40-45). Bu nedenle farklı dindarlık biçimlerinin ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle, tüm kent toplumunu kapsayan, tanımlayan ve belirleyen ortak bir kent dindarlığı ve kültürünün olması oldukça zordur. Çünkü, kentlerin kendine özgü ilişkiler ve değerler düzenini gerekli kılan normatif, yeknesak bir karakteri olsa da kentler farklılıklar içeren tabakalı, heterojen bir yapıya sahiptir. Bu noktadan kentlerin, sosyo-kültürel ve dini hayat bakımından homojen olması mümkün görünmemektedir. Buna rağmen her ne kadar, dindarlığın kentsel görünümleri farklılıklar içerse de Türkiye’de ortaya çıkan kent dindarlığı karakteristiği genel olarak kente özgü dini düşünce, davranış biçimi ve değerler dünyasıyla ilişkilidir. Kentsel mekân, düşünce ve değerler dünyası arasında kurulan bu ilişki, kentin kendine özgü yapısallığını, sistemini ve kültürel dünyasıyla ilişkisini gerekli kılmaktadır. Böylece kent dindarlığı estetik ve entelektüel özelliğini kentin mimarisinden, kültüründen ve sanatsal atmosferinden almaktadır. Bu yönüyle kent dindarlığı, bir bütünsellik içinde ahlaki, sosyo-kültürel, sanatsal, etik ve estetik boyutlarıyla kentsel bir deneyimi yansıtmaktadır (Çelik, 2013, 12). Bu nedenle kentler, geleneksel kalıplara göre değil, kentsel davranış kalıplarına göre şekillenen, kendine özgü kültürü ve estetiği ile uyumlu özgün bir dini yaşayışın ortaya çıktığı yerler olarak görülebilir. Kente özgü bu

dindarlık, eğitilmiş, seçkin, üst düzey toplumsal tabakanın ahlaki, estetik ve entelektüel niteliği öne çıkan bir dindarlık tarzını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, kentlerde orta ve alt katmanlarda ortaya çıkan, geleneksel yönü ağır basan halk (folk) dindarlığından da söz etmek mümkündür. Halk dindarlığı ise, dinin biçimsel, pratik ve ritüel yönlerinin öne çıktığı bir karakteri yansıtmaktadır. Bireysel dindarlık eğilimlerinin de görüldüğü kentsel mekanlarda, tarikatlar, tasavvuf hareketleri, kültürler, yeni dini hareketler ve cemaatleşmeler, dindarlık biçimlerinin kentsel ortamdaki tezahürleri olarak görülebilir (Çelik, 2013, 141-142).

Sonuç

Sosyal bir karakteristiğe sahip olan insan, toplumlar halinde yaşamını sürdürmektedir. Toplumlar, biyolojik organizmalara benzer biçimde, basit yapılardan karmaşık yapılara doğru gelişim göstermektedir. Toplumların doğal yaşam alanı, medeniyet ve kültürünün aynası olan kentler de organizmalara benzer biçimde doğmakta, gelişip büyümekte ve yapıları sürekli değişmektedir. Din fenomeni ise, kentlerin söz konusu gelişiminde oldukça fonksiyoneldir. Öyle ki gerek kentlerin ortaya çıkışında gerekse gelişiminde etkin bir faktör din olgusu olduğu söylenebilir. Kentin ilk ortaya çıkışını, dinin insanları bir araya toplaması ve toplanılan yerde bir yaşam alanı oluşturmasıyla meydana geldiğini söylemek mümkündür. Kur'an'da Mekke'nin, kentlerin anası olduğu bilgisi buna örnek olarak gösterilebilir.

Tarih boyunca kentlerin gelişme ve büyüme süreci, dinden ayrı düşünülmemeyeceği anlaşılmaktadır. Çünkü, kent ortamında ve kentlerin gelişim sürecinde, toplumun hayatına anlam verme, gaye kazandırma ve dünya kurma girişiminde din, etkin rol oynadığı görülmektedir. Sosyal sistemin bir ögesi olan ve sosyal sistemin bütünselliğine işlevsel olarak katkı sağlayan din, toplumsal yaşamda ortak inanç ve duygulara tekabül eden kolektif şuur, konsensüs ve asabiyet oluşturma konusunda etkin görünmektedir. Bununla beraber, kentlerin mimari yapılanması, estetiği ve görünümü, bulunduğu yerin dini imgelerinden izler taşımaktadır. Kentsel mekân ve din ilişkisi düzleminde, kent sakinleri estetik ve entelektüel özelliğini, kentin mimarisinden, kültüründen ve sanatsal atmosferinden aldığı ve buna göre davranış kalıpları ürettiği görülmektedir. Kısaca, kentsel yaşamda din, birlik sağlama, uyum, huzur, istikrar ve güven ortamı oluşturma noktasında fonksiyonel olduğu gibi, kentlerde mimari yapıya ve yerleşim biçimine de etkisi bulunmakta ve kentsel mekân ona göre şekil almaktadır denilebilir. Bununla birlikte, Türkiye özelinde kent ve din ilişkisini ve dindarlığın kentsel görünümleri irdelendiğinde, söz konusu ilişki Türkiye'nin kendine özgü şartlarında gelişim gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Kent din ilişkisi hem tarihsel süreç içinde değişen bir karakter göstermekte hem de kent içinde değişen farklı dindarlık biçimlerini yansıtmakta ve çoğulcu dindarlık biçimlerinin ortaya çıktığı bir yapıyı yansıtmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bunun temel

nedeni, özellikle Cumhuriyetle birlikte eşzamanlı olarak, modernleşme sürecinde önemli adımlar atan ve köklü değişimler yaşayan Türkiye, 1950'ler den itibaren kitlesel göç ve hızlı bir kentleşme deneyimi yaşaması ve böylece toplumsal yapı ve kurumları etkileyen bir değişim sürecine girmesi olarak görülebilir. Çünkü söz konusu değişim, Batı tarzı sanayileşme, fabrikalaşma ve kapitalizmin paralelinde gelişen bir süreç değil, kendine özgü şartlarda gelişim göstermiştir. Kırsal alandan kentlere göç eden nüfus oranı, kentlerin sanayileşme ve örgütlenme hızından oldukça yüksek düzeyde seyrettiği için, kentleşme süreci de farklı bir boyut kazanmıştır.

Kentsel mekân, göçmen nüfusu sosyo-kültürel ve dini potasında eritip kentle bütünleştirmede yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Yani kırsaldan gelen nüfusun geleneksel ilişki biçimleri, dini tutum ve davranış örüntüleri, kentlerin periferisinden, çevresinden merkeze doğru kenti kuşatma altına alarak, kente özgü kent dindarlığı değil, kentsel ortamda çoğullaşan dindarlık görünümünü meydana getirmiş ve Türkiye'ye özgü dindarlığın kentsel görünümünün ortaya çıktığı bir süreç yaşanmıştır. Özellikle bu süreçte tarikatlar, tasavvuf hareketleri, kültürler, yeni dini hareketler, cemaatleşmeler ve buna benzer dini yapılanmalar, dindarlık biçimlerinin kentsel ortamdaki bazı farklı tezahürleri olarak karşımıza çıktığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Akyüz, Niyazi. *Gecekondularda Dini Hayat ve Kentleşme*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2007a.
- Akyüz, Niyazi. *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2007b.
- Akyüz, Niyazi - Çapcıoğlu, İhsan. "Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi", *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. 100-101. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Altan, Mehmet. *Kent Dindarlığı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2011.
- Armağan, Mustafa. "Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 6/23 (Mart 2010), 115-138.
- Bal, Hüseyin. *Kent Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 8. Basım, 2018.
- Berger, Peter. *Dinin Sosyal Gerçekliği*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- Berger, Peter. *Kutsal Şemsiye-Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Burgest, Ernest Watson. "Şehrin Büyümesi: Araştırmaya Giriş". çev. Pınar Karababa Kayalığıl. *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*.

- ed. Robert Ezra Park - Ernest Watson Burgess. 89-104. Ankara: Heretik Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Bergson, Henri. *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*. çev. Mehmet Mukadder Yakupoğlu. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Bookchin, Murray. *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*. çev. Burak Özyalçın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Can, Yılmaz. "H.I-III./M.VII-IX.Y.Y. İslam Şehri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (Temmuz 1992), 109-138.
- Castells, Manuel. *Kent Sınıf İktidar*. çev. Asuman Türkün. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2017.
- Childe, Gordon. *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi*. çev. Filiz Ofluoğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 8. Basım, 2006.
- Çapcıoğlu, İhsan. "Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Bir Alan Araştırması". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (Haziran 2009), 143-180.
- Çelik, Celaleddin. *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Çelik, Celaleddin. "Modern Öncesinden Postmoderne Değişen Şehirde Geleneği Yeniden İnşa Etmek". *Sabah Ülkesi Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi* /43 (Nisan 2015), 38-41.
- Demirci, Mustafa. "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri". *İstem Dergisi* /2 (Aralık 2003), 129 - 146.
- Durkheim, Emile. *Meslek Ahlakı*. çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Basım, 1986.
- Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Durkheim, Emile. *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*. çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 1. Basım, 2013.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1964.
- Gül, Muammer. "İslam Şehrinin Doğuşu". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/6 (Aralık 2001), 78-87.
- Güllüpınar, Fuat. "Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Literatür Değerlendirmesi". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 21/3 (2012), 1-29.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 1. Basım, 2012.

- Giddens, Anthony. *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. çev. Ülgen Yıldız Battal. Ankara: Siyasal Kitapevi, 7. Basım, 2018.
- Güneş, Fatime. "Kent Kuramları". *Kent Sosyolojisi*. ed. Fatime Güneş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Güngör, Özcan. "Kent Ortamlarında Cemevlerinin İşlevleri". *Kent ve Maneviyat*. Ed. Seyfettin Erşahin-Zehra Erşahin. Ankara: İdeal Kent Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Kaya, Gazanfer. *Kentleşmenin Toplumsal Boyutları*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 1. Basım, 2014.
- Keleş, Ruşen. *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Yayınları, 2. Basım, 1993.
- Kıray, B. Mübeccel. *Kentleşme Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 3. Basım, 2007.
- Kıray, B. Mübeccel. *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Mübeccel B. Kıray Toplu Eserleri 6. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 3. Basım, 2000.
- Koştaş, Münir. "Auguste Comte'un Din Sosyolojisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1995), 67-73.
- Koyuncu, Ahmet. "Sosyoloji Kuramlarında Kent". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisi* 0/25 (Şubat 2015), 31-56.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (Haziran 2009), 1-26.
- Lefebvre, Henry. *Kentsel Devrim*. çev. Selim Sezer. İstanbul: Sel Yayıncılık, 6. Basım, 2019.
- Malinowski, Bronislaw. *Büyük, Bilim ve Din*. çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1990.
- McKenzie, Roderick. "İnsan Topluluklarının Çalışılmasında Ekolojik Yaklaşım". çev. Pınar Karababa Kayalığıl. *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*. ed. Robert Ezra Park - Ernest Watson Burgess. 105-122. Ankara: Heretik Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Mardin, Şerif. *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1. Basım, 1991a.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de din ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1. Basım, 1991b.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Marx, Karl - Friedrich, Engels. *Alman İdeolojisi*. çev. Tonguç Ok - Olcay Geridönmez), İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.
- Mumford, Lewis. *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. çev. Gürol Koca - Tamer Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2019.

- Özyurt, Cevat. "Talcott Parsons'ın Din Kuramı: Modernitenin Din ile Uzlaştırılması". *Çağdaş Sosyal Teoride Din*. ed. Cevat Özyurt - Ejder Okumuş. 125-172 Ankara: Hece Yayınları, 2016.
- Ritzer, George. *Sociological Theory*. McGraw Hill, 8. Edition, 2011.
- Ritzer, George - Stepnisky, Jeffrey. *Sosyoloji Kuramları*. çev. Himmet Kültür. Ankara: Deki Yayınları, 2014.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi.*, çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Park, Robert Ezra. "Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler". çev. Pınar Karababa Kayalığıl. *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*. ed. Robert Ezra Park - Ernest Watson Burgess. 37-85. Ankara: Heretik Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Slattey, Martin. *Sosyolojide Temel Fikirler*. çev. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 6. Basım, 2014.
- Simmel, Georg. "Metropol ve Zihinsel Yaşam". *Şehir ve Cemiyet*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Simmel, Georg. *Modern Kültürde Çatışma*. çev. Tanıl Bora. vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Basım, 2019.
- Subaşı, Necdet. "Türk(iye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler". *İslamiyat Dergisi* 5/4 (2002), 17-40.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Topal, A. Kadir. "Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir?" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2004), 276-294.
- Tönnies, Ferdinand. "Gemeinschaft ve Gesellschaft". *Şehir ve Cemiyet*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Turner, S. Bryan. *Klasik Sosyoloji*. çev. İdil Çetin. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Turut, Hatice - Özgür, Murat. "Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak". *Ege Coğrafya Dergisi* 27/1, (Haziran 2018), 1-19.
- Uğurlar, Aysu. "Van Kentsel Gelişimi ve Güncel Konut Piyasası İlişkisinin Değerlendirilmesi". *İdeal Kent Kent Araştırmaları Dergisi* 10/27 (Ağustos 2019), 447-488. <https://doi.org/10.31198/idealkent.632252>

- Uysal, Ülke Evrim. "İslam Kenti: Eleştirel Bir Değerlendirme". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 11/1 (2020), 386-402.
<https://doi.org/10.36543/kauibfd.2020.Ek1.018>
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi, 1990.
- Weber, Max. *Din Sosyolojisi*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Weber, Max. *Şehir Modern Kentin Oluşumu*. çev. Musa Ceylan. İstanbul: Yarın Yayınları, 12. Basım, 2018.
- Wirth, Louis. "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme". çev. Ayten Alkan - Bülent Duru. 20. *Yüzyıl Kenti*. 77-106. Ankara: İmge Yayınevi. 2002.
- Wirth, Louis, "Kent Topluluğu Üzerine Kaynakça". çev. Pınar Karababa Kayalığıl. *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*. ed. Robert Ezra Park, Ernest Watson Burgess. 217-295. Ankara: Heretik Yayınları, 3. Basım, 2018.

